

ВПЛИВ ЯК ГАЛУЗЬ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ТА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті актуалізовано проблему впливу у контексті психологічних досліджень. Показано, що вплив є ключовою категорією екологічної психології. Висвітлено історичний дискурс дослідницьких пошуків вивчення категорії впливу від античності до сьогодення. Охарактеризовано лексико-семантичне наповнення поняття «вплив».

З'ясовано, що для екологічної психології пріоритетності набувають дослідження впливів середовища та вивчення впливів, що надходять зі сторони механізмів, функцій і властивостей психіки та свідомості. Представлено робоче визначення екопсихологічного впливу.

Ключові слова: *вплив, психологічний вплив, взаємовплив, дія, екологічна психологія*

Постановка наукової проблеми. Розглядаючи актуальні проблеми сучасної психології, варто зазначити, що категорія впливу є однією з найбільш часто вживаних як у теоретичному, так і в прикладному аспектах психологічних досліджень. Особливо значимою дана проблематика являється для екологічної психології, так як в екопсихологічному контексті дане явище психіки посідає ключове, методологічне значення. На думку українського екопсихолога В.Скребця: «дане явище психіки наповнює основну сутність екологічної свідомості – її причетність, компліцитність, уособленість світосприйняття» [6]. Роблячи акценти на функціональній стороні поняття впливу, вчений вказує, що для екологічної психології пріоритетності набувають дослідження впливів середовища, поряд із цим особливе значення відводиться вивченню впливів, що надходять зі сторони механізмів, функцій і властивостей психіки взагалі та свідомості зокрема.

Маючи на увазі значимість категорії впливу для екологічної психології та враховуючи неоднозначність у розумінні її змістовної сутності вченими (що неодноразово підкреслювалося у наших попередніх роботах), вважаємо за доцільне більш ретельно проаналізувати феноменологію психологічного впливу, запобігаючи до історіографічного аналізу даного феномену та з'ясування лексико-

семантичного походження поняття «вплив» у векторній проекції психологічного знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «вплив» використовується у якості базового для пояснення самих різних феноменів – від психологічного консультування до маніпулювання масовою свідомістю людей. Думається, увага дослідників до категорії психологічного впливу є не випадковою, адже саме через різного роду впливи можна всебічно проаналізувати закономірності, які визначають установки та вчинки людей у різних сферах життєдіяльності.

Як слушно відмічає Г.Ковальов, усю історію психології «можна розуміти як історію відповіді на питання про сутність, природу, критерії ефективності психологічного впливу, як розвиток поглядів і підходів до пояснення об'єктивних і суб'єктивних детермінант цього процесу» [5, с. 42]. Автор переконаний, що саме у феноменології впливу найбільш сконцентровані принципові питання, які пов'язані з управлінням психічними явищами. Проте на сьогодні у методологічному плані не маємо однозначної думки вчених щодо природи, механізмів, форм прояву впливу, його типології, структури, технологій, методів тощо. Це дезорієнтує дослідників у подальших наукових теоретико-емпіричних пошуках.

Метою даної публікації є узагальнення існуючих уявлень вчених про категорію впливу на підґрунті історіографічних осмислень та лексико-семантичного аналізу поняття «вплив» задля його трансформації у площину екологічної психології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо з наукових джерел, активність науковців у дослідженні категорії впливу припадає на 60-90 рр. минулого століття, проте проблема впливу має давні історичні джерела. Теоретична рефлексія історико-філософської література показала, що витoki проблеми впливу людей (зокрема переконання як однієї з його форм) криються ще в античності. У працях філософів відображені важливі та актуальні й на сьогодні принципи риторики, яка в ті часи вважалася одним з основних засобів захисту та звинувачення в судовому процесі. Так, до прикладу, громадяни Давньої Греції могли самі себе захищати в суді, а щоб захист вийшов вдалим, вони зверталися до фахівців, чийм ремеслом було складання промов.

Книга «Риторика» Аристотеля (написана приблизно в 350 р. до н. е., за деякими даними в 323 р. до н. у.), була присвячена докладному викладу теорії переконання [2]. З погляду Аристотеля, успіх переконливої дії залежить від того, хто говорить (джерело повідомлення), що говорить (зміст повідомлення) і кому говорить (характеристики аудиторії). Тобто, переконання є найбільш ефективним у тому випадку, якщо той, хто переконує, вселяє довіру,

яка сприяє створенню необхідного психологічного мікроклімату аудиторії та формуванню бажаних психічних станів індивідів, а зміст повідомлення відповідає аргументам, які являють собою відповідні для даного випадку докази. Аристотель розрізняв три способи переконання; логічний, емоційний та етичний.

Римський оратор Цицерон [10], який досягнув високої майстерності у складанні й виголошенні промов виділив п'ять елементів переконуючої промови: підбір аргументів, побудова системи аргументації, мистецька стилізація, сприяння їх запам'ятовуванню й художнє (мистецьке) промовляння аргументів.

У середньовічній Європі мовленнєвий вплив здійснювався, насамперед, мистецтвом християнської проповіді, яка була на той час не тільки однією з найбільш масових форм словесності, а й єдиною живою формою публічної промови.

У києворуських пам'ятках деякі положення з риторики зустрічаються в Ізборниках Святослава 1073 і 1076. Видатними ораторами були Іларіон, Ки-рило Туровський (XXI-XXII ст.). У XXVI- XXVII ст. ораторські мистецтва вивчали в братських школах і Києво-Могилянській колегії.

Досліджуючи історіографію категорії «вплив», російські психологи А.Сергєєв, К.Кумчистов та К.Коваленко [7] виявили, що в давні часи відбувалося формування основ психологічного впливу на армію і населення противника у ході війн та військових конфліктів. Придушення волі ворога небойовими засобами було важливою частиною діяльності полководців та державних діячів. Приклади цього зустрічаються в трактаті китайського полководця Сунь-Цзи, зокрема у його трактаті «Мистецтво війни». У середньовіччя, вивчаючи методи психологічного впливу, запобігали до церковної риторики, а також до робіт військових істориків Мавкарія Стратега та Менандра.

Наприкінці XIX – початку XX ст. у контексті соціальної психології важливими були наукові доробки Г.Тарда, Г.Лебона та ін., які вивчали особливості психологічного впливу на великі соціальні групи, зокрема процеси емоційно-психологічного зараження, паніки, страху.

Історія розвитку феноменології впливу, як наукової категорії, показує, що сформувався кілька напрямків, у контексті яких розроблялася методологічна основа категорії впливу. Одним із них є дослідження вчених, присвячені різним видам психотерапевтичної діяльності [4]. Маємо значний доробок вчених у розрізі психіатричного впливу внесли (Ф. Пінель, Б.Морель, Ж.М. Шарко, К.Ломброзо, З. Фрейд, К. Юнг та ін.).

Ще один напрямок – вивчення ролі механізмів психологічного

захисту як факторів, які опосередковують зовнішні впливи на особистість. Цій проблемі присвячені окремі роботи (Я.Гальперіна, Г.Грачева, Є.Доценко, В.Зазикіна). Окремим напрямком можна виділити вивчення особливостей впливу у різних сферах суспільної практики, зокрема: в рекламі, у пропаганді, вихованні тощо. Принагідно відмітимо, що саме цю групу досліджень науковці характеризують як таку, яка відрізняється фрагментарністю, хоча з нашого погляду, не лише даний дослідницький вектор у континуумі впливів носить фрагментарний характер. Саме це й слугують основною причиною відсутності чітко визначеної теоретико-методологічної фундації феномену психологічного впливу. Думається, однією з причин цього є розбіжності авторів, які трактують саме поняття «вплив». Тому, насамперед, визначимося із лексично-семантичним наповненням цього поняття.

В «Академічному тлумачному словнику української мови» зазначено, що вплив – це дія, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета; впливати означає діяти певним чином на кого-, що-небудь [1]. У цьому ж джерелі значиться, що у середньому роді вживається слово впливання – дія за значенням впливати, а також діяння – поведінка, чийсь дії стосовно до кого-, чого-небудь; вчинки.

Як бачимо основою усіх вищевказаних українськомовних трактувань є слово «дія», яке походить від старослов'янського дієслова «деяти» – робити, чинити, коїти. Згадане дієслово походить від більш давнього загальнослов'янського «деть» - подіти (наприклад: «Куди я це поділа?», а також «одеть» (рос.), «надеть» (рос.).

На підставі проведеного аналізу можна говорити, що досить часто при трактуванні поняття вплив вчені запобігають також до поняття «взаємодія». «Філософський енциклопедичний словник» пропонує розглядати «взаємодію» як філософську категорію, що відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їхню взаємну обумовленість, зміну стану, взаємопереходи, а також породження одним об'єктом іншого [9].

З нашого погляду, запобігання до поняття «взаємодія» є виправданим, окрім певних випадків неусвідомлюваного впливу, коли суб'єкт не ставить собі за конкретну мету вплинути на об'єкт і не може спостерігати за його реакцією щодо результату впливу. Щодо взаємодії, то у дійсності у світі не існує окремих дій, діянь (цілеспрямованих дій) та взаємодій, світ узгоджується лише завдяки безперервним, послідовним взаємодіям об'єктів та суб'єктів, які постійно мають між собою різні зв'язки (взаємозв'язки). Взаємодія (взаємозв'язки) людини з навколишнім світом (довкілля) має свої філогенетичні витоки [6], проте лише з утворенням соціуму

стихійна взаємодія природного довкілля набуло більш організовану для соціуму форму активності – діяльність.

Діяльність визначається вченими як специфічна форма суспільного буття людей, яка полягає в цілеспрямованому перетворенні природної і соціальної дійсності. У процесі діяльності людина активно взаємодіє з навколишнім світом, причому цей процес є керований свідомістю [3]. Саме тому, діяльність дозволяє, абстрагуючись від взаємодій, мисленнєво виділити висхідні від тих об'єктів чи суб'єктів впливу, які нас цікавлять, призупинити чи уповільнити рух на час, щоби пізнати сутність об'єктів впливу.

Традиційно психологічна думка розглядає категорії дії та діяльності у діяльнісному підході. Базуючись на ідеях діяльнісної методології, більшість психологів, визначаючи категорію впливу, роблять акцент саме на його діяльнісному аспекті. При тлумаченні даного поняття дослідниками зустрічаємо «зовнішня дія» (М.Душкіна), «дія» (Т.Кабаченко, В.Татенко, В.Шейнов), «процес» (Г.Ковальов), «проникнення» (В.Куліков), «процес, дія, акт» (В.Скребець), «вплив» (В.Москаленко), «діяльність» (А.Петровський).

Наразі стає очевидним, що категорія впливу, зазвичай, розглядається як дія (взаємодія) людей з іншими людьми (групами людей), що є предметом вивчення соціальної психології. Значно рідше зустрічаються визначення, що ілюструють універсальність та всеохоплюючий характер даного феномену а також показують взаємозв'язки, що існують між впливами, різними за своїм походженням та природою. Прикладом такого трактування є дефініція провідного вітчизняного дослідника категорії впливу В.Татенка [8], який у своїх методологічних розробках визначає вплив що у широкому розумінні як будь-які рухи, дії чи прояви бездіяльності одних сутнісних субстанцій, що викликають зміни в інших сутнісних субстанція або ж само зміни [8, с.91]. Більш вузько автор трактує вплив як дію суб'єкта, що викликає потрібну йому психічну активність іншого суб'єкта психіки, а саме: певні відчуття, уявлення, спогади, думки, почуття, ставлення, вольові дії тощо.

Г.Ковальов [5] прийшов до висновку, що вплив – це процес, що здійснює регуляцію (саморегуляцію) активності двох і більше підпорядкованих взаємодіючих систем та результативно забезпечує зміну структури або стану хоча б однієї з цих систем. Водночас відмітимо, що цей вчений об'єднує поняття «психологическое воздействие» (рос.) та «влияние» (рос.), вживаючи їх у якості синонімів. У текстах автора (1991), зустрічаємо: «подпсихологическим воздействием (влиянием) понимается процесс...» (Г.Ковальов, 1991). На наше розуміння, це викликає певні труднощі при дослідженні даного феномену. По-перше, вносить неоднозначність в українські

переклади визначень, по-друге, втрачається смисленнєве значення понять «влияния» (рос.) та «воздействия» (рос.), адже проведений нами аналіз показав, що ці слова мають різні лексико-семантичні відтінки. Поряд із цим, поняттява плутанина стає перешкодою для створення чіткої систематизації феномену впливу.

Аналіз іншомовних наукових джерел показує, що іноді при перекладі з інших мов на українську нівелиюються мовні лексико-семантичні особливості, що вносить ускладнення у розуміння сутності активності, про яку йдеться. Таким чином, для чіткого визначення поняття «вплив» існує проблема ототожнення (або розведення) понять «воздействие» (рос.) і «влияние» (рос.).

Наразі, як бачимо існує ряд суттєвих проблем методологічного характеру у вивченні проблематики впливів. Поряд із цим, проведений теоретичний аналіз дає змогу концептуально зорієнтуватись щодо змістовного наповнення еколого-психологічного впливу.

Наміпонує трактування вітчизняного екопсихолога В.Скребеця, який визначає вплив як: «процес (дія, акт), що викликає якісні та/чи кількісні зміни матеріального і духовного субстрату в ознаках фізичного, біологічного чи психічного прояву» [6]. Цим визначенням автор підкреслює різну модальність і різну субстанціональність впливів. Вчений, конкретизуючи функціональну сторону поняття вплив, наголошує, що у контексті екологічної психології його варто розглядати як впровадження у психіку суб'єкта певного смислового чи образного конструкта (цінності, переживання, ідеї), що усвідомлюється людиною, або приймається нею як установка до дії. Тут важливими є дві речі: перша – прийняття нового значення в сутності явища реальної дійсності з переводом його в особистісний сенс зі зміною попереднього сенсу, або ж, у разі неповного усвідомлення смислів, – узгодження навіюваного під впливом значення з наявним особистісним конструктом. І друга важлива складова впливу – це є спонукальна функція до дії. Те, що надходить від впливу, йому надається дієвість незалежно від рівню його рефлексивності, тобто незалежно від того усвідомлюється він чи ні. Прийняття і дієвість є найважливішими ознаками впливу. Людина впроваджене через вплив приймає до дії, або по-іншому, дія, активність, вчинок, поведінка чи діяльність тепер уже здійснюються у відповідності до змісту і спрямованості, що плинуть від впливу [6].

На підставі вищевикладених положень та базуючись на визначенні психологічного впливу Г.Ковальова дамо робоче визначення екопсихологічного впливу. З нашого погляду, це дія (процес), що здійснює регуляцію (саморегуляцію) активності підпорядкованих екосистем та результативно забезпечує зміну структури або стану хоча б однієї із взаємодіючих екологічно детермінованих систем.

Однозначно, дане визначення потребує уточнень на підставі проведених емпіричних досліджень.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Коротко резюмуючи сказане, відмітимо, що феноменологія впливу сформувався на сьогодні у кілька основних напрямків: психотерапевтичні впливи; вивчення ролі механізмів психологічного захисту як факторів, що опосередковують зовнішні впливи на особистість; дослідження ролі впливів у різних сферах життєдіяльності особистості та ін. Поряд із цим дослідницький вектор у континуумі впливів носить поки що фрагментарний характер, що ускладнює наукові розвідки в даній площині. Лексико-семантичне наповнення поняття вплив вказує, що дана психологічна категорія, зазвичай, розглядається вченими як дія.

Категорія впливів є мало дослідженою в екологічній психології, хоча являється ключовим поняттям не лише у визначеннях екологічної свідомості, а й у розумінні екопсихологічної сутності середовища. Екопсихологічний вплив – це дія (процес), що здійснює регуляцію (саморегуляцію) активності підпорядкованих екосистем та результативно забезпечує зміну структури або стану хоча б однієї із взаємодіючих екологічно детермінованих систем.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаються в методологічному обґрунтуванні категорії еколого-психологічного впливу та розробці його типології.

Список використаних джерел

1. Академічний тлумачний словник української мови у 11-ти томах (1970-1980) [Електронний ресурс] – Режим доступу до словника : <http://www.sum.in.ua>
2. Аристотель. Риторика. Кн. 3 /Аристотель : пер. С.С. Аверинцева // Аристотель и античная литература. – М. : Наука, 1978. – С. 164-228.
3. Загальна психологія : Підручник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К. : Либідь, 2005. – 464 с.
4. Кабаченко Т.С. Методы психологического воздействия / Т.С. Кабаченко. – М. : Педагогическое общество России, 2000. – 544 с.
5. Ковалев Г.А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия / Г.А. Ковалев // Вопросы психологии. – 1987. – № 3. – С.14-50.
6. Скребець В.О. Методологічна сутність категорії впливу в екологічній психології / В.О. Скребець // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Т. 7. Екологічна психологія / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Житомир, 2008. – Вип. 15. – С. 274-280.
7. Сергеев А.А. Воздействие как психологическое явление: историографический анализ / А.А. Сергеев, К.А. Кучмистов, Е.С. Коваленко // Вестник Волгоградского государственного университета. Сер. 11, Естественные науки. – Волгоград, 2013. – № 1 (5). – С.84-87.

8. Татенко В.О. Соціальна психологія впливу : монографія / В.О. Татенко. – К. : Міленіум, 2008. – 216 с.
9. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України. Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. – Київ : Абрис, 2002. – 742 с.
10. Цицерон. Три трактата об ораторском искусстве / М.Т. Цицерон; пер. с латин. Ф. А. Петовкого, И. П. Стрельниковой, М.Л. Гаспарова; под ред. М. Л. Гаспарова. – М. : Ладомир, 1994– 475 с.

Транслітераційний переклад списку використаних джерел

1. Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukraïnskoi movy u 11-ty tomakh (1970-1980) [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do slovnyka: <http://www.sum.in.ua>
2. Arystotel. Rytoryka. Kn. 3 /Arystotel: per. S.S. Averyntseva // Arystotel y antychnaia lyteratura. – М. : Nauka, 1978. – S. 164-228.
3. Zahalna psykholohiia: Pidruchnyk / O.V. Skrypchenko, L.V. Dolynska, Z.V. Ohorodniichuk ta in. – К.: Lybid, 2005. – 464 s.
4. Kabachenko T.S. Metody psykholohycheskoho vozdeistvyia / T.S. Kabachenko. – М.: Pedahohycheskoe obshchestvo Rossyy, 2000. – 544 s.
5. Kovalev H.A. Try paradyhmy v psykholohyy – try stratehyy psykholohycheskoho vozdeistvyia / H.A. Kovalev // Voprosy psykholohyy. – 1987. – № 3. – S.14-50.
6. Skrebets V.O. Metodolohichna sutnist katehorii vplyvu v ekolohichnii psykholohii / V.O. Skrebets // Aktualni problemy psykholohii : zb. nauk. pr. T. 7. Ekolohichna psykholohiia / In-t psykholohii im. H. S. Kostiuks APN Ukrainy. – Zhytomyr, 2008. – Vyp. 15. – S. 274-280.
7. Serheev A.A. Vozdeistvye kak psykholohycheskoe yavlyeniye: ystoryohrafycheskyi analiz / A.A. Serheev, K.A. Kuchmystov, E.S. Kovalenko // Vestnyk Volhohradskoho hosudarstvennoho unyversyteta. Ser. 11, Estestvennyye nauky. – Volhohrad, 2013. – № 1 (5). – S.84-87.
8. Tatenko V.O. Sotsialna psykholohiia vplyvu : monohrafiia / V.O. Tatenko. – К.: Milenium, 2008. – 216 с.
9. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk : entsyklopediia / NAN Ukrainy, In-t filosofii im. H.S. Skovorody; holov. red. V. I. Shynkaruk. – Kyiv : Abrys, 2002. – 742 s.
10. Tsytseron. Try traktata ob oratorskom yskusstve / M.T. Tsytseron; per. s latyn. F. A. Pe-tovkoho, Y. P. Strelnykovoï, M.L. Hasparova; pod red. M. L. Hasparova. –М. : Ladomyr, 1994. – 475 s.

Шлимакова И.И. Влияние как отрасль психологических исследований: историографический и лексико-семантический аспекты

В статье актуализирована проблема влияния в контексте психологических исследований. Показано, что влияние является базовой категорией экологической психологии. Представлен исторический дискурс исследовательских поисков категории влияния в период античность – современность. Дана характеристика лексико-семантического наполнения понятия «влияние».

Определено, что для экологической психологи приоритетность имеют исследования влияния среды, а также изучение влияний, которые поступают со стороны механизмов, функций и свойств психики вообще и сознания непосредственно. Представлено рабочее определение эконсихологического влияния.

Ключевые слова: *влияние, психологическое влияние, взаимовлияние, действие, экологическая психология.*

Shlimakova I.I. Influence as a branch of psychological research: historiographical and lexical-semantic analysis

The article is focused on the problem of influence in the context of psychological researches. It is shown that influence is important category of ecological psychology, because the influences, which are different in nature, fill the main essence of ecological consciousness - its involvement, complicity and the personality of world perception. The priority for ecological psychology is the study of environmental influences, along with this particular importance is given to the study of the influences coming from the side of mechanisms, functions and properties of the psyche in general and consciousness in particular.

The historiographic aspect of psychological influence is analyzed. It is found that the activity of scientists in the study of this phenomenon started in the 60's - 90's of the last century, but the problem of influences has ancient historical sources that began in antiquity, especially in the works of Aristotle, Cicero and others.

Nowadays we have several main directions of research of the influence phenomenon in psychology: psychotherapeutic effects; study of the role of mechanisms of psychological protection as factors that mediate external influences on personality; study of the role of influences in different spheres of personality's life, etc. In addition, the research vector in the continuum of influences is still fragmentary in nature, and it makes scientific research complicated.

The lexico-semantic content of the concept of influence indicates that the given psychological category, as a rule, is considered by scientists as an action. Ecological psychologists define influence as a process (action, act), causing qualitative and / or quantitative changes in the material and spiritual substrate in the signs of physical, biological or spiritual manifestation.

Key words: *influence, psychological influence, interaction, action, ecological psychology*